

ВІДГУК

**офіційного опонента – кандидата юридичних наук, доцента
КОЗАКОВОЇ Ірини Віталіївни
на дисертацію ЗАДОРОЖНОГО Назара Михайловича
на тему «Кримінологічний аспект самогубства в Україні»,
поданої на здобуття ступеня доктора філософії в галузі знань 08 «Право» зі
спеціальності 081 «Право»**

1. Ступінь актуальності обраної теми. Будь-яке посягання на життя та здоров'я людини має відповідні юридичні характеристики та визначені межі кримінально-правової відповідальності особи, яка вчинила таке діяння. Водночас серед подібних деліктів виокремлюється специфічне поведінкове явище, що нерідко виходить за межі традиційного кримінально-правового уявлення про суспільно небезпечне, винне заподіяння шкоди життю та здоров'ю іншої особи. Самогубство (суїцид) — складне соціально-правове явище, яке за рівнем своїх руйнівних наслідків становить не менш серйозну загрозу суспільним відносинам, ніж злочини проти особи, вчинені шляхом зовнішнього впливу. Згідно з офіційною статистикою Всесвітньої організації охорони здоров'я (далі — ВООЗ), щорічно в усьому світі понад 800 000 осіб добровільно позбавляють себе життя.

Стабільно високий рівень суїцидальної активності, а також тісний зв'язок цього феномену з проблемами соціально-психологічної адаптації, психоемоційної стійкості та процесу формування особистості зумовлюють об'єктивну необхідність поглибленого наукового вивчення суїцидальної поведінки. Це, своєю чергою, потребує формування самостійної кримінологічної та кримінально-правової оцінки означеного явища, яке ускладнюється багатоаспектністю його природи та чинниками сучасної цифрової доби.

У науковому дискурсі дедалі активніше утверджується позиція щодо соціальної обумовленості самогубства. Якщо в попередні десятиліття проблема суїциду здебільшого належала до предметної сфери медицини, психології, філософії та суїцидології, то сьогодні на тлі трансформації інформаційного середовища та зростання числа неповнолітніх осіб серед жертв суїцидальних практик спостерігається обґрунтоване зміщення акцентів у бік кримінально-правової та кримінологічної науки. Зокрема, поширення новітніх способів втягнення осіб, особливо неповнолітніх, до деструктивних груп суїцидального спрямування, зростання підліткової смертності від самогубств, а також відкритий доступ до інформаційних ресурсів, що популяризують культ смерті, формують нові виклики для кримінального права та кримінології.

У цьому контексті актуалізується потреба в комплексному дослідженні кримінально-правових та кримінологічних аспектів суїцидальної поведінки, в тому числі серед неповнолітніх, а також у формуванні на рівні державної політики ефективних механізмів протидії чинникам, які сприяють поширенню

цього суспільно небезпечного явища. Тому обрана Задорожним Н.М. тема дисертації є актуальною.

2. Обґрунтованість наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Дисертація базується на належній для дослідження такого рівня методологічній базі. За методологічну основу дослідження взято основні положення філософії, соціології, психології, загальної теорії права. Зокрема застосовані такі методи, як: діалектичний, історико-правовий, порівняльно-правовий, системно-структурний, догматичний та ін.

Емпіричну базу дослідження становлять: українські та зарубіжні статистичні дані щодо самогубств, а також дослідження, що фокусуються на самогубствах та запобіганні самогубству; статистичні дані щодо самогубств в Україні; аналітичні звіти, матеріали соціологічних опитувань, психологічні дослідження та дані правоохоронних органів щодо випадків доведення до самогубства.

Науково-теоретичну базу дисертації становлять: наукові праці українських та зарубіжних учених у сфері суїцидології, кримінального права, кримінології, психології, соціології, медицини, судової психіатрії, філософії права та загальнотеоретичної юриспруденції тощо. Нормативну основу роботи – Конституція України, чинне кримінальне законодавство України, постанови та роз'яснення Пленуму Верховного Суду України, національне законодавство у сфері правової поведінки особи, кримінальні кодекси зарубіжних країн, міжнародні документи та рекомендації, що регулюють профілактику самогубств та захист прав осіб із психічними розладами, зокрема конвенції та резолюції, прийняті в рамках ООН, Ради Європи, НАТО та інших міжнародних організацій.

3. Новизна наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, полягає в тому, що в дисертації вперше здійснено комплексне дослідження феномену самогубства в контексті його зв'язку з кримінальністю та механізмами запобігання, з особливим акцентом на порівняльний аналіз міжнародного досвіду країн ЄС та НАТО, що дозволяє запропонувати нові підходи до розв'язання цієї соціально-правової проблеми на національному рівні.

Дисертантом отримані результати, що містять елементи наукової новизни. До найбільш значущих здобутків можна віднести такі наукові положення:

— вперше доведено, що самогубство, як фонове для злочинності явище, має двосторонню кореляцію з насильницькою злочинністю, і його аналіз через призму теорії потокової аналогії дозволяє зрозуміти взаємозв'язок між соціальними факторами, що сприяють виникненню обох явищ, зокрема соціальною нерівністю та економічним розвитком;

– вперше окреслено авторську систему поділу методів запобігання самогубствам, що фокусується на спрощенні їх застосування: метод скринінгу

(полягає у допомозі попередньої ідентифікації осіб, у яких уже наявні суїцидальні ідеї та які ще не вчиняли суїцидальну поведінку) та методу інтервенції (полягає у прямому запобіганні вчиненню самогубства вже після або незалежно від визначення потенційних суїцидентів);

- вперше запропоновано комплексний підхід до запобігання самогубствам шляхом інтеграції міжсекторальних зусиль та розробки національної стратегії, що враховує медичні, соціальні та культурні аспекти для створення ефективної системи підтримки і запобігання серед вразливих груп населення та залучення регіональних та громадських секторів соціально-правового життя;

- вперше з'ясовано суть людей-охоронців у контексті сучасного українського соціуму щодо запобігання самогубству та виокремлено їх типові групи;

- удосконалено розуміння основних чинників, які детермінують вчинення самогубства, зокрема враховано гендерні, соціальні, економічні, освітні, кліматичні та медико-психологічні фактори, що підвищують ризик самогубства, а також взаємозв'язок між трудовою еміграцією, геомагнітними збуреннями та релігійністю населення, що дозволяє створити більш комплексний підхід до профілактики цього явища;

- удосконалено образ суїцидентів в Україні з фокусом як на соціально-географічних, так і на медично-психологічних характеристиках: особа чоловічої статі віком 40–49 р., жіночої – 70 р. і старші; більшість неодружені, розлучені, вдівці; третина осіб, які не мали постійної роботи; громадянин України; вища освіта; розлад настрою; алкогольна та тютюнова залежність; шизофренія;

- дістало подальшого розвитку оцінка ефективності спеціально-кримінологічного запобігання вчиненню самогубства, за допомогою методу скринінгу (полягають у допомозі попередньої ідентифікації осіб, у яких уже наявні суїцидальні ідеї та які ще не вчиняли суїцидальну поведінку) та методу інтервенції (полягають у прямому запобіганні вчиненню самогубства вже після або незалежно від визначення потенційних суїцидентів).

4. Практична значущість результатів дослідження і рекомендації щодо їх використання полягає в тому, що сформульовані та викладені у дисертації положення, узагальнення, висновки, рекомендації мають як теоретичний, так і прикладний зміст та використані у: 1) науково-дослідній роботі – для удосконалення, вивчення та подальшого розвитку аспектів кримінологічної характеристики самогубства, зокрема для формулювання нових підходів до його класифікації та аналізу, розробки більш ефективних методів дослідження; 2) правозастосовній діяльності – для формулювання рекомендацій щодо вдосконалення кримінального законодавства України в частині, що стосується запобігання самогубствам, а також для розробки механізмів правового реагування на випадки доведення до самогубства або інших видів насильства, що можуть призвести до такого результату, створення ефективних соціальних та

медичних програм, спрямованих на запобігання самогубств, включаючи спеціалізовані заходи для підтримки осіб з високим ризиком скоєння самогубства, а також для розробки стратегій національної безпеки, що враховують кримінологічні та соціально-психологічні чинники; 3) навчальному процесі – для використання результатів дослідження в навчальних програмах, курсах і семінарах, присвячених кримінології, правам людини, з метою підготовки майбутніх фахівців у цих галузях, а також для підвищення їх кваліфікації в питаннях запобігання та протидії самогубствам, під час підготовки підручників, навчальних посібників та курсу лекцій з навчальних дисциплін «Кримінологія», «Кримінальне право» (довідка про використання у навчальному процесі результатів дисертаційного дослідження видана в Національному університеті «Львівська політехніка» від 11.04.2025 р. № 67-01- 482).

5. Загальна характеристика роботи. Робота складається з анотації, вступу, трьох розділів, що містять дев'ять підрозділів, висновку, списку використаних джерел і 11 додатків. Повний обсяг дисертації становить 220 сторінок, обсяг основного тексту дисертації – 156 сторінок.

Структура дисертації дозволила всебічно і повно проаналізувати питання, які визначені як *мета і завдання дослідження*.

Автор правильно визначив **мету та завдання дослідження**, обрав відповідну *методику його проведення*.

Не викликають заперечень визначення *об'єкту та предмету* дослідження.

Здобувачем опрацьовано **достатню кількість джерел (402)**, присвячених аналізованій проблемі, до якої входять праці вітчизняних та зарубіжних вчених у галузі кримінології, кримінального права, теорії держави та права, соціології, філософії, історії, психології тощо.

Сформульовані завдання достатньо відображені у змісті роботи та висвітлені у висновках.

Кожен з розділів та підрозділів роботи містить результати, що становлять науковий інтерес. Так, у першому розділі «**Концептуальні наукові аспекти дослідження самогубства**» здійснено огляд теоретичного дослідження феномену самогубства в контексті кримінології та міждисциплінарних підходів аналізу, що дозволило автору розділити низку термінів, пов'язаних з суїцидальністю, а саме: 1) суїцидальна ідеяція, що полягає у думках, фантазіях або бажаннях покінчити з життям, що не були конкретизовані або вербалізовані; 2) погроза самогубства. Думки щодо самоушкодження є вербалізованими та спрямовані на те, аби інші повірили в їхню істинність, хоча реальний намір вчинити самогубство є недоведеним; 3) планування самогубства. Особа буде конкретні плани, пов'язані з процесом самогубства; 4) суїцидальна поведінка. Вираження самоушкоджувальної поведінки, не спрямованої на самовбивство; 5) спроба самогубства. Вираження самоушкоджувальної поведінки, спрямованої на самовбивство, що не спричинило фатальних наслідків; 6) закінчене самогубство (стор. 41).

Дослідження історичного розвитку уявлень про самогубство та його

правової оцінки в різних етапах цивілізаційного розвитку, дало можливість автору зробити важливий висновок, що під час радянсько-німецької війни кількість зареєстрованих самогубств різко впала, що зокрема, пов'язано з тим фактом, що кількість самогубств під час війн знижується. Після війни кількість самогубств було меншою, ніж до її початку (5050 у 1945-му і 5424 у 1946-му), що частково корелюється із зменшенням кількості населення після війни, однак далі кількість і рівень самогубств продовжили зростати, досягши 8298 у 1950-му, 9368 у 1952-му і 10434 у 1954-му (стор. 50). Такі висновки мають вагоме значення для запобігання самогубству в Україні сьогодні, починаючи з війни з російською федерацією з 2014 року, а також в період післявоєнної відбудови.

Досліджуючи самогубство як фонове явище для злочинності, здобувачем вдало застосовано концепцію потокової аналогії для спроби довести зв'язок між самогубством та насильницькою злочинністю в контексті українських реалій. Такий науковий підхід дав можливість сформулювати висновки, «що після розпаду СРСР в Україні відбулося різке зростання рівня летальної жорстокості – як самогубств, так і вбивств. Одночасне зростання частоти обох явищ свідчить про нечітко визначений соціокультурний напрям українського суспільства». (стор. 56-58).

В другому розділі **«Кримінологічна характеристика самогубства в Україні та Світі»** надано детальний кримінологічний аналіз проявів самогубства, що дало можливість автору прийти до висновку про функціонування в Україні «так званої японської моделі самогубства», при якій вбачається високий суїцидальний рівень для молоді, спад для людей середнього віку і новий, значний, підйом суїцидальної активності в найстаршому віці (стор. 95-96).

Заслугує на увагу запропонована здобувачем кримінологічна характеристика осіб схильних до самогубства, за ознаками статті та сімейного стану (одружені, розлучені, вдови і вдівці, неодружені, з наявністю дітей чи без). В цьому контексті важливим є висновок, що сімейні серед інтенсивності вчинення самогубств посідають останнє місце, проте є виняток – члени молодого подружжя у віці 25–30 р.; майже третину самогубств вчинили особи, які не мали постійної роботи, незалежно від соціального походження, належності до певної професії, культурно-освітнього рівня.

Значущим для сьогодення в умовах війни є висновок про високі коефіцієнти самогубства серед осіб, які проходять службу в силових структурах, перебувають у закритих системах; які за видом зайнятості виконують роботу, пов'язану з високим професійним ризиком, мають значні психологічні навантаження тощо. Серед основних категорій є військовослужбовці та ветерани, які мають посттравматичний стресовий розлад (ПТСР) та інші психічні проблеми, що підвищує рівень суїциду (стор. 97).

Досліджуючи фактори, що детермінують поведінку особи до вчинення самогубства, особливої підтримки заслуговує спроба автора дослідити вплив клімату та географії на рівні самогубств (стор. 115-118).

Третій розділ дисертації присвячений **кримінологічним заходам запобіганню самогубству**. При дослідженні загально-соціальних заходів запобіганню самогубству безумовно заслуговує на підтримку висновки автора про доцільність розроблення державної національної програми (стратегії) запобігання самогубствам, яка враховувала б рекомендації медичних працівників, психотерапевтів, ветеранів військових дій та наукової спільноти (стор. 127-129).

Заслуговує на підтримку позиція про те, що автором присвячено цілий підрозділ дослідження соціально-кримінологічних заходів запобігання самогубству (підрозділ 3.2). Детальне вивчення даного предмету дало можливість сформулювати висновки про доцільність визначення таких категорій осіб як людей-охоронців у контексті сучасного українського соціуму, зокрема військовослужбовців та родичів військовослужбовців. Встановлено, що превентивний підхід до військової суїцидальності допоможе, зокрема, забезпечити кращу адаптацію колишніх військових після їх повернення до цивільного життя. У контексті людей-охоронців важливою є праця як зі самими військовослужбовцями (через їхні прямі, часті і навіть довірливіші контакти з іншими військовими), так і з членами родини військовослужбовців, які впливають на своїх близьких і, в разі потреби, можуть переконати їх звернутися по допомогу (стор. 139-140).

Таким чином, оцінка матеріалу і результатів дослідження, їх наукової новизни дозволяють говорити про достатній науковий рівень дисертації та досягнення мети дослідження. Висновки за всіма розділами та загальні висновки є достатньо логічними та зрозумілими. Результати дослідження можуть бути використані у: науково-дослідній, правозастосовній та науково-педагогічній діяльності. Назва дисертаційної роботи «Кримінологічний аспект самогубства в Україні» повністю відповідає її змісту, що підтверджується метою дослідження та вирішеними у процесі її досягнення завданнями.

6. Повнота викладу в наукових публікаціях, зарахованих за темою дисертації, наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Основні положення та висновки дисертації відображено у 8 наукових працях, серед яких 3 статті у виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України; 1 стаття у зарубіжному періодичному виданні, 4 тез доповідей, опублікованих у збірниках матеріалів міжнародної науково-практичної конференції та семінарів, що дозволяє вважати виконаними положення Постанови КМУ від 12.01.2022 р. № 44 «Про затвердження Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії». Положення дисертації, які складають наукову новизну, достатньо висвітлені у працях, що опубліковані у наукових фахових виданнях та обговорені на науково-практичних конференціях. Сформульовані у дисертації наукові результати, висновки, рекомендації і

пропозиції належать особисто автору, є його науковим доробком. Особистий внесок здобувача є достатнім.

7. Відсутність (наявність) порушення академічної доброчесності. Аналіз дисертації та наукових публікацій, у яких висвітлені основні наукові результати дисертації, дає підстави констатувати, що здобувачем не порушено принципів і правил академічної доброчесності (академічного плагіату, самоплагіату, фабрикації, фальсифікації). Зокрема, дисертація містить посилання на джерела інформації за кожним випадком використання ідей, розробок, тверджень, відомостей; відповідає нормам законодавства про авторське право і суміжні права; відображає прагнення надати достовірну інформацію про результати власної навчальної (наукової, творчої) діяльності, використанні методики досліджень і джерела інформації.

8. Дискусійні положення та зауваження до змісту дисертаційної роботи. Представлена дисертація, незважаючи на достатній науковий рівень її виконання, характеризується наявністю недоліків та дискусійних положень.

8.1. Визначаючи актуальність вивчення самогубств у кримінально-правовій та кримінологічній площинах, здобувач зацентрував увагу на зростанні кількості випадків, що супроводжуються ознаками зовнішнього впливу, маніпуляції чи доведення особи до стану безвиході, а також питання кваліфікації діянь, які сприяли позбавленню себе життя, особливо в контексті статті 120 КК України (доведення до самогубства, кримінальний суїцид).

У науковій літературі з кримінології виокремлюють три основні різновиди (кримінологічна типологізація) кримінального суїциду, що істотно відрізняються між собою за механізмом реалізації, а відтак потребують специфічних заходів запобігання та протидії:

- *Індивідуальний вплив на конкретну особу*, що проявляється, зокрема у формі доведення до самогубства. Тобто мова йде про міжособистісну взаємодію, яка набуває ознак кримінально караного психічного насильства.

- *Кримінальний кіберсуїцид* — деструктивний інформаційний вплив, що здійснюється на членів певних неформальних спільнот (зокрема, так звані «клуби самогубців», «групи смерті») або на невизначене коло осіб з метою спонукання їх до вчинення індивідуальних або колективних актів самогубства. Особливістю цього виду є використання інформаційно-комунікаційних технологій та телекомунікаційних мереж, які виступають засобом поширення суїцидального контенту.

- *Суїцидальний тероризм* — підготовка виконавців терористичних актів, що передбачають обов'язкове самознищення терориста-смертника у процесі реалізації злочинного умислу. Цей різновид поєднує в собі риси ідеологічного радикалізму, маніпулятивного впливу та злочинної мобілізації особи до здійснення смертельного насильства.

Серед загальнонаукових підстав виникнення кримінально-правових відносин (юридичних фактів), пов'язаних із так званим кримінальним суїцидом є: 1) суспільно небезпечне діяння однієї особи, спрямоване на формування у

іншої особи рішучого наміру вчинити акт самогубства; 2) усвідомлений і вольовий акт поведінки особи, що проявляється у вчиненні самогубства або спробі його вчинення як наслідок психоемоційного тиску, що на неї було здійснено.

Відповідно до кримінологічних наукових підходів, юридична природа доведення до самогубства полягає в тому, що одна особа, впливаючи певним чином на психічну сферу діяльності іншої, викликає в неї суїцидальні наміри. Водночас необхідно враховувати, що навіть у разі самогубства чи його спроби особа формально зберігає свободу волі у прийнятті відповідного рішення. Тому важливим критерієм для притягнення до кримінальної відповідальності за доведення до самогубства, схилення до нього або сприяння його вчиненню є наявність обох наведених вище юридичних фактів — тобто як суспільно небезпечного впливу, так і факту усвідомленого вчинення суїцидального акту під впливом відповідного тиску.

Разом з тим, надаючи кримінологічну характеристику самогубства в Україні та Світі, здобувачем не розкрито правову природу кримінального суїциду, його типологізації, а також криміногенних чинників даного явища, що в сукупності впливає на загальну диференціацію підходів до реалізації профілактичних заходів, запропонованих автором в 3 розділі роботи.

8.2 Додаткової аргументації потребує позиція автора щодо визначення основних кримінологічних методів вивчення суїциду в даній роботі. В кримінологічній науці виділяють наступні: системно-структурний аналіз; історичний (ретроспективний), метод порівняння, моделювання, експертних оцінок, статистичні методи та метод «Дельфі». Позитивно оцінюючи використані автором методи, що дало можливість запропонувати нові кримінологічні заходи запобігання самогубству, вбачається за доцільне зазначити на відсутності уваги на методі «Дельфі», як постсуїцидальної експертизи, що дозволяє розмежувати факт доведення до самогубства від добровільного позбавлення життя.

8.3 Значущим для сьогодення в умовах війни є висновок автора про те, що в Україні високий коефіцієнт самогубства мають такі категорії осіб, як військовослужбовці та ветерани з посттравматичним стресовим розладом. Тому додаткової аргументації потребує обраний автором перелік країн для проведення порівняльного аналізу рівня самогубства, серед яких поряд з країнами, які беруть активну участь в бойових діях, такими як США та Велика Британія, відсутні, зокрема Держава Ізраїль, країни колишньої Югославії та інші.

8.4 Здобувач дійшов висновку про функціонування в Україні «так званої японської моделі самогубства», при якій вбачається високий суїцидальний рівень для молоді, спад для людей середнього віку і новий, значний, підйом суїцидальної активності в найстаршому віці. Однак, досвід Японії, як країни з найвищим рівнем суїциду, що зокрема спричинено культурно-історичним відношенням до смерті та акту самогубства (воїни самураї) автором розкрито поверхнево. Крім того, не враховано, що у 2006 році уряд Японії — першої серед

країн-членів ВООЗ — ініціював і прийняв спеціальний нормативно-правовий акт: «Основний закон про запобігання самогубствам», який передбачав цілісну систему комплексних превентивних заходів. Одночасно було задекларовано амбітну мету — зменшити рівень суїцидів на 20% упродовж наступних десяти років. Подальша офіційна статистика засвідчила не лише досягнення поставленої мети, а й її перевиконання: вже у 2016 році показник суїцидальної смертності в Японії сягнув найнижчого рівня за попередні 23 роки.

9. Загальний висновок. Висловлені зауваження стосуються переважно спірних, дискусійних проблем і є передумовою для дискусії в ході захисту. Вони не впливають на загальну позитивну оцінку роботи, яка є самостійним завершеним комплексним дослідженням актуальної теми, має науково-теоретичне і практичне значення і містить наукові положення, які є новим вирішенням конкретного наукового завдання і сприяють удосконаленню чинного законодавства.

Робота відповідає вимогам Наказу Міністерства освіти і науки України № 40 від 12.01 2017 р. «Про затвердження вимог до оформлення дисертації» (з наступними змінами) та «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України № 44 від 12.01.2022 р., тому автор дисертації **«Кримінологічний аспект самогубства в Україні» ЗАДОРОВНИЙ Назар Михайлович** з урахуванням значимості проведеного дослідження й отриманих результатів заслуговує на присудження йому ступеня доктора філософії в галузі знань 08 «Право» зі спеціальності 081 «Право».

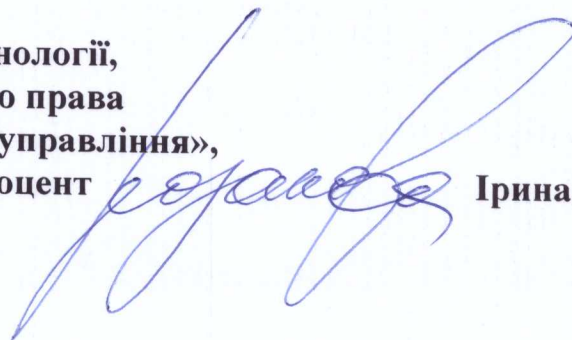
ОФІЦІЙНИЙ ОПОНЕНТ:

Завідувач кафедри

кримінального права, кримінології,
цивільного та господарського права

ВНЗ «Національна академія управління»,

кандидат юридичних наук, доцент

Ірина КОЗАКОВА

Підпис І. Козакової
ЗАСВІДЧУЮ
Підлягає відділу персоналу та студентів
20__ р.
М. Чубов